

ОНИМЫ Ё ЗАГАЛОЎКАХ ГІСТАРЫЧНЫХ ТВОРАЎ ВОЛЬГІ ПАТАВАЙ

Загалоўкі, у якіх ужываюцца уласныя імёны, нярэдкасныя ў беларускай літаратуры. Васіль Васільевіч Шур адзначае ў артыкуле, змешчаным у часопісе “Роднае слова”, што ў творах Якуба Коласа выяўлена больш за 160 загалоўкаў, у структуры якіх ёсць уласныя назоўнікі [1, с. 33]. Як правіла, такія загалоўкі даследчыкі адносяць да прадметна-тэматычных: яны прама ці ўскосна абазначаюць прадмет, пра які пойдзе гаворка, называюць дзеючую асобу, цэнтральную падзею, характэрны час, месца ці іншыя абставіны дзеяння твора [2, 104]. Аднак, як справядліва адзначана, онімы-загалоўкі валодаюць значным канатацыйным патэнцыялам [1, с. 33].

Па-першае, вельмі паказальнай з’яўляецца анамастычная прастора мастацкага твора: успомнім антрапонімы ў творах Кандрата Крапісы, Андрэя Мрыя, ужыванне назвы Нёман у беларускай мастацкай літаратуры.

Па-другое, уласнае імя ў мастацкім тэксце можа набываць пераноснае значэнне, уступаць у сінанімічныя і антанімічныя адносіны, як, напрыклад, у апавесці У.Караткевіча “Дзікае паляванне караля Стаха”, дзе ўласны назоўнік *Італія* набывае значэнне ‘сонечная краіна’: *Ноч. Зоры. Першабытны змрок лясоў. І ўсё ж нават гэта было Італіяй у параўнанні з тым, што мы пабачылі праз два дні¹. Італія – ‘светлая сонечная краіна’.*

Загалоўка мастацкага твора, дзякуючы сваёй выдзеленасці, кандэнсацыі сэнсу, дае яшчэ больш магчымасцяў для пашырэння значэння оніма.

Загалоўкі гістарычных твораў В.Іпатавай даюць цікавы матэрыял для назірання за ўжываннем уласных імёнаў. Мы абмежаваліся толькі гістарычнымі творамі і прааналізавалі 18 загалоўкаў твораў пісьменніцы гэтага жанру.

У 55 % назваў ужываюцца ўласныя імёны. Выконваюць розныя функцыі:

- яны непасрэдна называюць героя дзеяння: *“Давыд Гарадзенскі”, “Прадыслава”, “Святаслава”, “Расанка”, “Скор з Пявучага ручая”, “Гайна і Мікаш”,*
- акрэсліваюць месца дзеяння *“За морам Хвалынскім”,*
- ужываюцца для апасродкаванага ўказання на героя ці прадмет: *“Залатая жрыца Ашвінаў”, “Вяшчун Гедзіміна”, “Альгердава дзіда”.*

Мы прааналізавалі лексічны склад разгледжаных загалоўкаў. З 35 выкарыстаных у загалоўках самастойных слоў 74 % складаюць назоўнікі (прычым 60 % асабовыя), 20 % – прыметнікі, 2 % – дзеясловы.

Зыходзячы з такіх паказчыкаў, мы зрабілі наступны вывад: В.Іпатаву цікавіць лёс людзей, іх роля ў гісторыі. Асабліва ўважліва пісьменніца ставіцца да лёсу жанчын у розныя гістарычныя эпохі, пра што сведчыць такі колькасны паказчык: 8 з 15 асабовых назоўнікаў абазначаюць асоб жаночага полу: *княгіня, Святаслава, Расанка, жрыца, Гайна* і інш.

Анамастычная прастора, увасобленая ў загалоўках, абумоўлена, у першую чаргу, гістарычнай тэматыкай твораў: гэта і ўжыванне імёнаў вядомых гістарычных

¹ Караткевіч, У. Дзікае паляванне караля Стаха / У.Караткевіч // Збор твораў: у 8 т. Т. 7. – Мн.: Маст. літ., 1990. – С. 11.

дзеячоў (*Давыд Гарадзенскі, Прадыслава, Альгерд, Гедзімін*), выкарыстанне былой назвы Каспійскага мора – *Хвалынскае*. На наш погляд, такі падбор уласных імёнаў дае нам магчымасць зрабіць і шэраг вывадаў адносна мастацкага крэда аўтара. Так, аналіз уласных імёнаў гістарычных асоб дазваляе акрэсліць тое кола падзей, што цікавяць Вольгу Іпатаву: гэта найбольш значныя, найбольш яркія моманты ў гісторыі Беларусі – Полацкае княства і Вялікае княства Літоўскае. Звяртае на сябе ўвагу і той факт, што ў назвах пісьменніца дамінуюць славянскія дахрысціянскія імёны: *Расанка, Святаслава, Скор, Прадыслава, Гайна, Мікаш*. У спалучэнні з частотным выкарыстаннем у загаловах твораў лексічных адзінак, якія адлюстроўваюць паняцці язычніцкай рэлігіі: *жрыца, вяшчун, ваўкалак, свяшчэнны дуб* – гэта стварае даволі выразную карціну. Мы дазволілі сабе выказаць такое меркаванне: пісьменніца бачыць ідэал у паганскім светабачанні, калі чалавек і прыроды жылі ў непадзельным адзінстве, у гармоніі.

Нярэдка выкарыстанне дахрысціянскага імені ў назве цесна звязана з ідэйнай задумай аўтара, як гэта, напрыклад, мы бачым у аповесці “Прадыслава” – адзі з найбольш знакамітых твораў пісьменніцы.

Як вядома, у аснове твора – лёс заступніцы Беларусі, святой Ефрасінні Полацкай. У тэксце ўжываюцца розныя намінацыі галоўнай гераіні. Выразна вылучаюцца дзве групы найменняў: назвы, звязаныя з мірскім жыццём, і назвы, звязаныя з духоўнай дзейнасцю асветніцы.

Да першай групы – мірскае жыццё – можна аднесці назоўнікі *дача, пляменніца, дзіця, баба, дзяўчына, князёўна*, якія акрэсліваюць сацыяльны статус гераіні, яе полавую прыналежнасць, сваяцкія адносіны.

Словам *князёўна* - ‘незамужняя дачка князя’ – называюць гераіню як правіла, людзі простыя, ніжэйшыя па сацыяльным статусе: - *Князёўна! Князё-о-оўна! - пачуўся крык* (Прадыслава, с. 14). - *А сама ты хіба шчаслівая, князёўна? – пытаўся Раман* (Тамсама, с. 58) [3].

Дачкой называюць гераіню яе бацька і маці: - *Мужчынскі розум у цябе, дачка!/- бывала, скажа ён [бацька]* (Тамсама, с. 58). А *пляменніцай* – цётка-ігумення, да якой і пойдзе Прадыслава з просьбай прыняць яе пострыг: - *Але ці толькі гэта прывяло цябе да мяне, пляменніца?* (Тамсама, с. 31).

Самымі частотнымі назвамі другой групы – царкоўнай – з’яўляюцца назоўнікі *ігумення, маці-настаяцельніца, сястра*.

Сінонімы *ігумення* ‘настаяцельніца праваслаўнага манастыра’ і *настаяцельніца* ‘кіраўніца жаночага манастыра’ акрэсліваюць месца Ефрасінні ў царкоўнай іерархіі: - *А цяпер адпусці мяне маці-ігумення!/- напасіў Іаан* (Тамсама, с. 40).

Назоўнікі першай групы намінацыі, рэалізуючы ў кантэксце сваё другаснае значэнне, становяцца найменнямі другой групы. Так, назоўнік *сястра* паказвае на роўнасць манахак перад Богам і паміж сабой: - *Пастрыгаем цябе, сястра, пад іменем Ефрасінні* (Прадыслава, с. 32). А слова *дача* ў спалучэнні з назоўнікам *царква* рэалізуе значэнне ‘жанчына як носьбіт лепшых рыс свайго народа, грамадства, краіны’: *Вось і яна [Ефрасіння] – ціхманая, здаецца. Самая верная дачка царквы* (Тамсама, с. 38).

Менш ужывальнымі з другой групе з'яўляюцца назоўнікі *перанісчыца*, *кніжніца*, якія акрэсліваюць асноўную сферу духоўнай дзейнасці прападобнай Ефрасінні: “*Людзі думают, што я адвеку была кніжніцай. Толькі ёю. Толькі – служэньне Богу, толькі – адрачэнне*” (Тамсама, с. 58)

Частотнасць ужывання слоў першай і другой групы мяняецца на працягу аповесці: у пачатку твора пераважаюць назоўнікі першай групы. Змены ў жыцці Прадыславы перадаюцца праз змену найменняў: найбольш частотнымі становяцца словы другой групы. Аднак нярэдка Ефрасіння ўспамінае сваё былое жыццё, сваё неспраўджанае каханне, у час гэтых успамінаў у аповесці зноў з'яўляюцца словы *князёўна*, *баба*, *жанчына*: “*Гэта – бабскае. Усе гады я старалася заглушыць у сабе голас плоці. А паміраю тым, кім нарадзілася, - бабай*” (Тамсама, с. 67).

Аднак самымі частотнымі намінацыямі галоўнай гераіні выступаюць, безумоўна, асабовыя імёны: *Прадыслава* – сапраўднае, свецкае імя – і *Ефрасіння* – імя, атрыманае пры пострыгу.

Гэтыя імёны ў кантэксце аповесці становяцца антонімамі. З імем *Прадыслава* звязаны язычніцкія традыцыі, воля, каханне. З імем *Ефрасіння* – аскетызм, адрачэнне, навук, ахвяра. На апошніх старонках твора, калі апісваецца смерць Ефрасінні ў Іерусаліме, зноў узгадваецца забытае і гаваркое імя *Прадыслава*. Такім чынам, гэта імя займае дзве моцныя пазіцыі тэксту – загаловак і апошні сказ. Гэта, на нашу думку, дазваляе перадаць сувязь гераіні з роднай зямлёй, акцэнтуюць увагу чытача на неспраўджанасці яе жаночага лёсу, падкрэслівае вернасць каханню, пранесенаму праз усё жыццё.

Звяртае на сябе ўвагу і назва апавядання “Скор з Пявучага ручая”, дзе ўласныя імёны набываюць сімвалічнае значэнне. У загаловку, акрамя дахрысціянскага імя *Скор*, ужываецца тапанімічная назва – *Пявучы ручай*. Кожны онім атрымлівае сваё семантычнае нападзенне ў тэксце.

Моўныя сродкі, якія выкарыстоўвае пісьменніца для стварэння вобраза галоўнага героя, дазваляюць намалюваць чалавека незвычайнай фізічнай сілы і духу: *Нямногія воіны маглі пахваліцца такой увагай князя, але асілак Скор, які баявой сякерай нястомна, як галлэ, сек ворагаў, запамніўся войску* (Скор з Пявучага ручая, с. 179). *Суровы і негаваркі, ён не падняў вачэй...* (Тамсама, с. 180). Скор – выдатны воін – здольны супярэчыць волі князі, выказаць думкі, якія не супадаюць з агульнапрынятымі. Так галоўны герой становіцца ўвасабленнем лепшых чалавечых рысаў – вальналюбства, справядлівасці, чалавекалюбства.

Пявучы ручай – месца, каля якога пасяліўся Скор, - у тэксце апавядання ідэалізуецца. Праз выкарыстанне метафар *ручай глядзеў вольна, звінеў голас ручая, спявала вада* ствараецца вобраз шчаслівай ідылічнай карціны, дзе пануе гуманізм, гармонія паміж чалавекам і прыродай: *Не толькі смачнай вадой славіўся ручай, але і тым, што ў ціхі спякотны поўдзень, калі замірала вакол усё жывое, звінеў ягоны голас тонкай нястрымнай песняй, і адгукалася нешта ў чалавеку, нібы даходзіла тая песня аднекуль здалёк, з роднагаі знаёмага месца, з Вечнасці...* (Скор з Пявучага ручая, с. 180). *Нязмоўчна спявала ў соннай цішы вада* (Тамсама, с. 186). Пявучы ручай перажывае ўсё, што адбываецца вакол яго. Нездарма пасля смерці Скора ручай знікае: *Неўзабаве знікла крыніца, якая паіла Пявучы ручай. І аднекуль нарадзілася чутка, што гэта накрыўдзілася берагіня, якая часцяком гаварыла пра*

будучае Скору, што жыў на беразе ручая (Тамсама, с. 188).

Такім чынам, назва апавядання набывае алегарычнае гучанне: увасабляе ў сабе ідэал волата (*Скор*) і ідэал гарманічнай і дасканалай краіны (*Пявучы ручай*).

Мы бачым, што аналіз уласных імёнаў, вынесеных у назву, дапамагае больш глыбока зразумець ідэйную накіраванасць гістарычных твораў Вольгі Іпатавай, зразумець накірунак творчых пошукаў пісьменніцы.

Літаратура:

1. Шур, В. Онiмы-загалоўкі ў тэкстах Якуба Коласа / В.Шур // Роднае слова. – 2002. - № 11. – С. 33-35.
2. Щетинин, Л.М. Слова, имена, вещи: Очерки об именах / Л.М. Щетинин. – Ростов: Изд-во Ростовск. ун-та. 1966. – 222 с.
3. Цытаты падаюцца па выданні: Іпатава, В. Прадыслава: аповесці і апавяданні / В.Іпатава. – Мн.: Беларусь, 1997. – 272 с.